

Кулик С. М. – кандидат політичних наук, доцент кафедри країнознавства і міжнародних відносин Волинського національного університету імені Лесі Українки

ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ І ПРОВЕДЕННЯ ОЛІМПІЙСЬКИХ ІГОР 1980 РОКУ В МОСКВІ

*Роботу виконано на кафедрі країнознавства
і міжнародних відносин ВНУ імені Лесі Українки*

Розглянуто політичні аспекти підготовки і проведення Олімпійських Ігор 1980 р. в Москві. Проаналізовано ініціативу США з бойкоту Олімпіади, його причини, організацію та міжнародний резонанс.

Ключові слова: Міжнародний олімпійський комітет, Олімпійські Ігри 1980 р. в Москві, бойкот, адміністрація Джеймса Картера, спортсмени, альтернативна Олімпіада.

Кулик С. М. Политические аспекты подготовки и проведения Олимпийских Игр 1980 г. в Москве. Рассмотрены политические аспекты подготовки и проведения Олимпийских Игр 1980 г. в Москве. Проанализирована инициатива США по бойкоту Олимпиады, его причины, организацию и международный резонанс.

Ключевые слова: Международный олимпийский комитет, бойкот, администрация Джеймса Картера, спортсмены, альтернативная Олимпиада.

Kulyk S. M. The Political Aspects of Preparation and Calling out of Olympic Games 1980 in Moscow. The political aspects of preparation and calling out of Olympic Games 1980 in Moscow are considered. Initiative of the USA for boycotting the Olympic Games, its reasons, organization and international resonance are analyzed.

Key words: International Olympic Committee, boycott, administration of James Carter, sportsmen, alternative Olympic Games.

Постановка наукової проблеми та її значення. ХХ століття називають століттям спорту. Не втрачають своєї актуальності слова засновника сучасного олімпійського руху П'єра де Кубертена про те, що “спорт можна використати і для зміцнення миру, і для підготовки до війни”. Особливо переконливо це засвідчує аналіз суспільно-політичної ролі і значення Олімпійських ігор 1936, 1980, 1984 та 2008 рр. Політизація спорту в міжнародних відносинах, особливо в сучасному українському соціумі набула величезних масштабів: спортсменів масово залучили до партійних списків, фракційної боротьби у стінах Верховної Ради та ін. Вивчення політичних аспектів підготовки й проведення Олімпійських ігор 1980 р. в Москві, історичного досвіду взаємопроникнення спорту й політики стане в пригоді вітчизняним політикам, представникам державної влади, науковцям, спортсменам.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Тема взаємодії спорту і політики, особливо політичні аспекти підготовки та проведення Олімпійських ігор сучасності, останнім часом широко висвітлюють в науковій літературі. Насамперед, відзначимо книгу М. Прозуменщикова “Большой спорт и большая политика” [20], в якій у розділі “Олимпийский спорт и политика” звернена увага на бойкот Олімпійських ігор у Москві. У 2009 р. було захищено кандидатську дисертацію Д. Строганова “Історія Ігор XXII Олімпіади 1980 р. в Москві та Ігор XXIII Олімпіади 1984 р. в Лос-Анжелесі: політичний аспект” [26]. Її автор вважає, що причиною бойкоту була боязнь США зазнати прогнозованої поразки свого спорту в столиці СРСР.

В. Коваль, колишній заступник голови Оргкомітету “Олімпіада-80”, керівник економічної програми Ігор простежив інтригу цього спортивно-політичного заходу, починаючи від зародження ідеї проведення Ігор у Москві, закулісної боротьби за їх бойкот й закінчуючи неординарним вирішенням найскладніших економічних та фінансових проблем [11]. Питання організації безпеки проведення Олімпіади силовими органами СРСР, аналіз внутрішньополітичної та міжнародної ситуації напередодні Ігор висвітлює О. Хлобустов [29]. Н. Бродська вважає, що олімпійський бойкот – це іміджеве явище [16]. Радянські, а зараз і російські дослідники здебільшого вважають бойкот «демонстративно-політичною акцією».

Колишній радянський дисидент В. Буковський зібрав і розмістив в Інтернеті “Радянський архів. Олімпіада – 80” [5]. У ньому – копії документів, розпоряджень, рішень органів державної влади СРСР, що стосувалися підготовки, проведення й підведення підсумків Олімпіади 1980 р. Існує оригінальний авторський інтернет-проект О. Чарикова “Олімпіада-80. Подія століття” [18]. Багатий фактичний матеріал про Олімпіаду-80 можна знайти у працях чехословацького публіциста К. Прохазки [21], журналістів А. Валиахметова [6], В. Гескіна [7]. Однак ці книги мають значне ідеологічне та пропагандистське навантаження, а їхні автори вважають, що бойкот було організовано насамперед для внутрішнього користування з метою підняти в очах американців авторитет Дж. Картера напередодні президентських виборів.

Серед українських науковців вагомих внесок у дослідження взаємозв’язку спорту й політики, проблеми політизації XXII Олімпійських ігор зробили В. Платонов та С. Гуськов [19]. Публікації, присвячені цій темі, знаходимо в періодичних виданнях з нагоди ювілею проведення Олімпійських ігор 19880 р. А загалом дослідження вітчизняних фахівців мають епізодичний характер [13], і фундаментального дослідження із зазначеної проблеми немає.

Мета дослідження – з’ясувати політичні аспекти підготовки і проведення Олімпіади 1980 р. в Москві. Його **завдання**: охарактеризувати політичні аспекти підготовки СРСР до Олімпіади-1980; розкрити внутрішньополітичну й міжнародну ситуацію напередодні Ігор; дослідити причини, організацію бойкоту Олімпіади, його міжнародний резонанс.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У квітні 1956 р., невдовзі після XX з’їзду КПРС, Спорткомітет СРСР звернувся в ЦК КПРС з проханням: дозволити переговори з Міжнародним Олімпійським Комітетом про проведення в Москві ігор 1964 р. Коли М. Хрущову доповіли про це, він на засіданні Секретаріату ЦК заявив: “Та щоб до нас вся ця імперіалістична зараза приперлася?!” Генеральний секретар ЦК вважав, що перед країною стоять важливіші завдання, і немає чого витратити гроші на спортивні змагання. Зі всього партійного керівництва ідею Спорткомітету підтримав лише Л. Брежнев, у той час – секретар ЦК, який був палким уболівальником. Потрібно було дочекатися зміни влади в Кремлі, більш прихильної до спорту [9].

Саме при Л. Брежневі розпочали кампанію з просування Москви в олімпійські столиці. У газеті “Радянський спорт” навіть з’явилася спеціальна рубрика “МОК під вогнем критики”. Лорд М. Килланін, президент МОК, став одним із найкращих друзів СРСР, а перед самим голосуванням у 1974 р. радянське керівництво влаштувало безпрецедентну акцію: запросило до Москви велику групу іноземних журналістів, серед яких були люди з відверто антикомуністичними поглядами. Зусилля радянської делегації привели до того, що 23 жовтня 1974 р. члени МОК більшістю голосів (39:22) вибрали Москву місцем проведення XXII Олімпійських ігор.

Радянський Союз отримав чудову можливість продемонструвати на міжнародній арені свої досягнення, стиль життя країни, здатність держави розробляти довгострокові плани й мобілізувати ресурси для вирішення конкретних завдань. Уже 23 грудня 1975 р. було прийнято закрити постанову

ЦК КПРС і Ради міністрів СРСР про підготовку до проведення престижного міжнародного спортивного форуму. Насамперед гостро відчувалась нестача фінансів. Загалом на проведення Олімпіади було виділено 2 млрд. крб. Як свідчать архівні документи, через рік після позитивного рішення МОК, Л. Брежнєв намагався анулювати заявку СРСР на проведення Олімпіади. 25 грудня 1975 р. він написав службову записку завідувачеві загального відділу ЦК КПРС К. Черненко. Генеральний секретар несподівано запропонував відмовитися від організації Олімпіади. “При вирішенні цього питання треба виходити з того, що на перший план висуваються питання про вартість цього заходу. Мені підказали, що є можливість відмовитися від цього заходу, сплативши якийсь невеликий внесок у вигляді штрафу”. У тексті записки відчувалось побоювання Генсека щодо громадської думки на Заході: “З досвіду проведення подібних олімпіад у минулому можуть бути різного роду скандали, що можуть очорнити Радянський Союз. Думаю, що наші вороги особливо постараються в цьому”.

М. Суслов відрядив Л. Брежнєва виступати на засіданні Політбюро з пропозицією про відмову від проведення Олімпіади, натомість було підтримало проект постанови “Про заходи з підготовки і проведення Олімпійських ігор 1980 року в м. Москві” [3]. Отож уже на етапі підготовки до проведення Олімпіади виникло чимало проблем, що вимагали негайного вирішення й “правильного” висвітлення та подання у союзній і закордонній пресі.

Нам не вдалося з’ясувати, коли і ким уперше було запропоновано бойкотувати ігри, але оголошення Москви столицею XXII Літніх Олімпійських ігор набуло міжнародного резонансу. Відразу після голосування країни світу шукали шляхи позбавити СРСР права на організацію Ігор або принаймні привід для їх бойкоту. Відомо, що ще перед виборами столиці Ігор у 1976 р. деякі країни пропонували, щоб МОК вимагав від Москви так званій “гарантійний внесок” у розмірі 250–300 тис. дол. США для того, щоб у випадку відмови СРСР від проведення Олімпіади, ці гроші перейшли б у власність МОК [20]. Західна преса ставила під сумнів здатність господарів Олімпіади забезпечити на належному рівні проведення спортивних змагань і побутове обслуговування їх учасників.

Одним з основних гасел, яке використовували як привід для бойкоту, була відсутність демократичних свобод у Радянському Союзі, також активно обігрували дисидентську та єврейську теми. У Британії Ліберальна партія обговорювала можливість бойкоту на знак протесту проти переслідування радянських дисидентів. Ізраїльський прем’єр М. Бегін, якого підтримували єврейські організації США, виступав проти вибору Москви як місця проведення Олімпійських ігор через обмеження на виїзд євреїв із СРСР [16]. Різні громадські організації на Заході закидали листами протесту президента МОК М. Килланіна, вимагаючи скасування Ігор у Москві й звинувачували його самого в “пособництві КДБ”. М. Килланін переправляв ці матеріали на адресу Оргкомітету Олімпіади. Так, у липні 1978 р. від нього надійшли брошура під назвою “Історія одного радянського єврея”, лист організації “Жінки в захист радянських євреїв” і передовиця з англійської газети “Sunday Times” із заявою цієї організації” [20, 28].

Ситуація на міжнародній арені загострилася, і СРСР сам дав вдалий офіційний привід для бойкоту Олімпіади, увівши в грудні 1979 р. до Афганістану увійшов “обмежений контингент” радянських військ до Афганістану. У відповідь американський президент Джеймс Картер відкликав з Сенату договір про обмеження стратегічних озброєнь, наклав ембарго на постачання в СРСР збіжжя та технологій, став вимагати значного збільшення військових витрат, розмістив в Європі, поблизу кордонів СРСР, крилаті ракети середньої дальності, що могли досягти Києва за 6–8 хвилин. Сюди також додалася підтримка Москвою вступу в’єтнамських військ до полпотівської Кампучії.

Ігнорування Олімпіади стало одним із зовнішньополітичних пріоритетів Білого дому, і вже 1 січня 1980 р. на зустрічі лідерів НАТО виникла ідея бойкоту [12]. Напруження у відносинах двох “наддержав” зростало. На такому політичному тлі прозвучав виступ президента США Джеймса Картера на американському телебаченні 4 січня 1980 р. із закликом до спортсменів “вільного світу” бойкотувати Московську олімпіаду [13].

16 січня 1980 р. у телеінтерв’ю держсекретар Сайрус Венс однозначно заявив: якщо радянські війська протягом місяця не будуть виведені з Афганістану, Сполучені Штати бойкотуватимуть Московські ігри. Цього політичного ультиматуму СРСР не виконав, війська не вивів, отож і 20 лютого Білий дім виступив із заявою про те, що США не відправлять свою команду до Москви. 13 березня Міністерство торгівлі США оприлюднило заяву з вимогою, щоб американські комерційні фірми припинили експорт до СРСР продукції, що має відношення до Олімпіади [16]. З цього питання Конгрес ухвалив відповідну резолюцію. Акцію адміністрації США відразу підтримали уряди Великобританії, Канади, Чилі, Саудівської Аравії, Єгипту, Австралії, Нової Зеландії, Пакистану, Нідерландів [29].

Ідея бойкоту постійно супроводжували спроби політичного тиску на національні та міжнародні спортивні організації. Наприклад, Національному олімпійському комітету адміністрація США пригрозила спочатку позбавленням статусу організації, що не оподатковується, а пізніше заявила, що відмова підтримати бойкот розглядатиме як “загрозу національній безпеці”. Федеральний суддя у Вашингтоні відхилив позов групи американських спортсменів, які заявили, що рішення не посилати атлетів у Москву порушує їхні права. Президент Дж. Картер і далі погрожував позбавити спортсменів та тренерів належних їм відпусток, фінансової допомоги і навіть відмовити у видачі виїзних віз. Таким чином адміністрація Картера грубо порушила міжнародне й національне законодавство, оскільки 8 листопада 1978 р. Конгрес прийняв закон про любительський спорт, згідно з яким лише НОК володіє винятковими повноваженнями щодо всіх питань, що стосуються участі США в Олімпійських і Панамериканських іграх [6, 11].

Адміністрація Білого дому спробувала розколоти олімпійський рух. Прямий тиск Дж. Картера на НОК США змусив його на 82-й сесії МОК, яка відкрилася 10 лютого 1980 р. у Лейк-Плесиді, прийняти рішення просити МОК про перенесення літньої Олімпіади 1980 р. з Москви до Мельбурна чи Афіни, відстрочку чи навіть скасування цих Ігор взагалі. Дж. Картер прагнув спонукати й інші країни підтримати ідею бойкоту. З відповідними особистими посланнями президент США звернувся до глав урядів понад ста країн. Проте МОК підтвердив своє рішення щодо проведення Олімпіади-80 у столиці СРСР. Директор МОК Д. Берлю заявила, що у випадку, якщо НОК США підтримає кампанію з бойкоту Московської Олімпіади, то МОК може анулювати рішення про проведення літніх Олімпійських ігор у Лос-Анджелесі в 1984 р. [29].

Із рішучим засудженням кампанії адміністрації США виступив МОК, керівники 21 міжнародної спортивної федерації, національні олімпійські комітети переважної більшості країн, у тому числі й тих, уряди яких публічно заявили про підтримку ідеї Картера. Першими рішуче висловилися за участь в Олімпіаді уряд і НОК Франції. Президент НОК заявив, що бойкот Московських ігор призведе у відповідь до бойкоту Ігор 1984 р. у Лос-Анджелесі [1]. Президент Валері Жискар д'Естен прийняв рішення підтримати НОК і направити делегацію в Москву, в такий спосіб підкресливши незалежність Франції від США [19, 426]. Натомість уряди ФРН, Японії зайняли вичікувальну позицію.

У квітні 1980 р. на засіданні виконкому МОК це питання обговорювали знову, оскільки НОК низки держав, беручи приклад зі США, почали заявляти про бойкот Московської олімпіади. Однак керівництво ЦК КПРС та Спорткомітет СРСР зуміли виправити становище, домогшись згоди більшості країн-членів МОК брати участь в Іграх.

Кампанія бойкоту значно активізувалася після проведення Білої Олімпіади у американському Лейк-Плесиді. 26 лютого під час прийому у Білому домі спортсменів США, учасників цієї Олімпіади, американський президент офіційно висловив пропозицію щодо проведення “альтернативних ігор” [13]. А вже у квітні Дж. Картер оголосив про бойкот США Олімпіади у Москві й закликав інші країни світу підтримати цей захід [29]. Американці визнали, що ударом для Кремля стануть не економічні санкції, а зіпсоване свято миру, дружби і спорту.

Про несподіваність рішення про бойкот Олімпіади, його “доопрацювання” владою зі спортсменами свідчить той факт, що голова НОК США Роберт Кейн після того, як провів у листопаді 1978 р. декілька днів у Москві, заявив: “До Московської Олімпіади в Сполучених Штатах великий інтерес. Очікуємо, що делегація США буде нараховувати 500–600 спортсменів, тобто більше, ніж на Монреальській. В Москву також поїдуть у складі трьох груп 45–50 тисяч туристів” [21, 69].

До тактики своїх “ідеологічних диверсантів” удавався і СРСР, а в ЦК КПРС було розроблено спеціальну програму зовнішньополітичних заходів, пов'язаних з Олімпіадою. Радянський Союз недвозначно натякав через своїх послів у деяких державах, що “рішення про неучасть в Іграх може мати несприятливі наслідки для розвитку двосторонніх спортивних та інших зв'язків між нашими країнами”. СРСР був готовий надати для команд, що все ж наважилися приїхати на Олімпіаду, додаткові пільги з оплати проїзду й утримання в Олімпійському селищі, а також не заперечувала прийняти заявки на участь в Іграх після 24 травня, коли закінчувався офіційний термін їх подання [20, 211]. Кремль тричі збирав представників братських партій на території СРСР для “формування спільної позиції соціалістичних країн” у питанні протидії бойкоту.

У міру наближення Олімпійських ігор все гострішою ставала проблема участі в них представників низки держав. Тому передбачали, що контакти з НОК Тайваню, Чилі й Південної Кореї будуть обмежені “до мінімуму” і здійснюватимуть лише через МОК. Що стосувалося Гаїті, Ізраїлю, Парагваю, Уругваю, Чилі та країн, з якими СРСР не підтримував дипломатичних відносин, то Москва була вимушена прийняти у себе спортсменів, суддів, офіційних осіб і журналістів. Однак, як виявилось згодом, майже всі згадані країни приєдналися до бойкоту [20, 150].

Сторони намагались надати своїм діям якомога найбільшого резонансу. Радянська преса подавала акцію бойкоту виключно як “підступи західних спецслужб”, а радянським людям належало всіляко засуджувати спроби зірвати Олімпіаду. Так, ветеран спорту В. Банников 12 березня 1980 р. у листі голові Президії Верховної Ради СРСР Л. Брежнєву, пропонував через радянську пресу і радіо від імені Олімпійського комітету СРСР запросити спортсменів-олімпійців всіх країн, які бажають до нас приїхати, але не мають для цього коштів, і перебрати ці витрати на себе” [9].

У СРСР лише дисиденти, політично неблагонадійні відкрито висловилися на підтримку бойкоту. Серед них А. Сахаров – один із засновників Московського комітету з прав людини, лауреат Нобелівської премії миру (1975 р.). В інтерв'ю німецькій газеті “Die Welt” і американській “The New-York Times” він засудив введення радянських військ до Афганістану і висловився за бойкот московської Олімпіади, мотивуючи тим, що “Олімпійський комітет повинен відмовитися від проведення Олімпіади в країні, яка веде війну”. Вже наступного дня після випуску газет було прийнято урядовий наказ, згідно з яким А. Сахарова позбавляли всіх урядових нагород “через систематичне здійснення... дій, що ганблять його як нагородженого” і 2 січня 1980 р. вислали до Горького.

22 січня на квартирі дружини А. Сахарова – О. Боннер відбулися збори, на яких радянські дисиденти висловилися на підтримку можливості бойкоту [29]. Вони писали і просили цивілізовані країни бойкотувати Олімпійські ігри, однак донести до співгромадян свою громадянську позицію їм завадила влада.

Ще до введення радянських військ до Афганістану звучали голоси з вимогою бойкотувати Московську олімпіаду. 25 квітня 1979 р. Ю. Андропов інформував ЦК КПРС “Про ворожу діяльність противника у зв'язку з Олімпіадою-80”: “... Якщо в 1977 і першій половині 1978 рр. найбільш характерними для його діяльності були заклики бойкотувати Московську олімпіаду, то останнім часом на перший план висувається ідея використати Олімпійські ігри 1980 р. для здійснення на території СРСР терористичних, диверсійних та інших підривних акцій екстремістського характеру. Особливу активність у цьому плані проявляють ватажки “Народно-трудового союзу” (НТС), сіоністських та інших зарубіжних націоналістичних організацій”, різні “комітети” і “групи” антиолімпійської спрямованості”.

КДБ отримало інформацію про те, що Російський відділ МЗС Ізраїлю в грудні 1978 р. вніс до уряду пропозицію про використання Олімпійських ігор у Москві для ведення сіоністської пропаганди на території СРСР. Тому радянська сторона передбачала спеціальні заходи охорони ізраїльської делегації, а також делегацій КНР, Чилі і деяких інших країн, у випадку їх прибуття на Олімпійські ігри. СРСР звернувся до керівників низки арабських держав із проханням про надання всебічного сприяння у проведенні XXII Олімпійських ігор у дусі принципів гуманізму і миру між народами [29].

Отже, як би навіть не було вторгнення СРСР до Афганістану, США та їхні союзники придумали б інший привід, щоб бойкотувати Ігри в Москві, можливо, не настільки переконливий.

Водночас, Нельсон Ледьски, керівник групи Державного департаменту США, яка займалася організацією бойкоту Олімпіади 1980 р., стверджує, що Афганістан був головною причиною бойкоту, і визнає, що в США був не дуже широкий вибір способів протесту проти радянського вторгнення. За його словами, головними ініціаторами ідеї бойкоту були Великобританія, Канада та США, і підготовка до нього тривала майже рік. Працівники департаменту провели декілька зустрічей на міжнародному рівні. Найактивнішу участь у них брав Китай, який переконував країни Азії і Африки підтримати бойкот. Відбулося також багато зустрічей, під час яких спортсменів наполегливо переконували не брати участі в Олімпіаді. Мохаммед Алі спочатку підписав заяву Дж. Картера про бойкот, а під час поїздки до Африки й Азії, жителі Нігерії переконали його відмовитися [2]. Н. Ледьски вважає, що ця акція була важлива та корисна і вплинула на ситуацію в Афганістані.

В. Гескін вважає, що бойкот було винайдено найперше для внутрішнього користування. Маємо на увазі, що Олімпійські ігри традиційно проводять напередодні президентських виборів у США.

Популярність Дж. Картера різко падала, тож потрібні були кардинальні заходи, щоб підняти його авторитет в очах американців. Це підтверджують спогади президентів МОК Х. А. Самаранча: “Можливо, варто вмовити американців обирати своїх президентів у будь-який інший час?” та М. Килланіна: “Нас намагалися змусити прийняти точку зору однієї людини, яка вже почавши боротьбу за виживання в президентському кріслі, намагалась використати Олімпійські ігри в своїх політичних цілях...” [7, 28]. Вони бачили в ньому людину, яка намагалась знищити олімпійський рух.

Дж. Картер стверджував, що бойкот був необхідним для захисту “загальнолюдських цінностей”. Було знайдено ніби вдалий привід: уведення в Афганістан радянських військ. Сам Картер залишився при думці, що розпочата ним антиолімпійська кампанія була успішною. Уже як экс-президент він часто повторював у інтерв'ю: “Спорт – чудовий засіб впливу на розум, тільки для досягнення бажаних результатів необхідно більш ретельно розробляти плани майбутніх операцій” [7, 28].

На нашу думку, Олімпійський бойкот – це рекламне явище, піар-хід. Оголошуючи бойкот, не очікують, що цілі, визначені цим бойкотом, будуть виконані – головне привернути увагу. Бойкот Радянського Союзу, загалом соціалістичної країни-господаря, мав пропагандистський зміст, спорт був використаний для створення напруженості у відносинах між наддержавами і політичними системами, як своєрідний засіб заперечення одна одної. Стверджуємо, що бойкот Олімпійських ігор в Москві певною мірою сприяв поразці Дж. Картера на президентських виборах восени 1980 р.

США не зупинилися перед здійсненням прямого психологічного тиску на західну громадськість. Приклад цього – опублікована в США перед олімпіадою книга Дж. Петтерсона “Інструкція зі здійснення терористичних актів”, в якій обігралася провокаційна версія про захоплення групою терористів заручників-спортсменів під час Московської олімпіади, а також поява бестселера “Москва – 1980”, в якому описували можливі криваві акції [29]. Напередодні Ігор на кошти ЦРУ були відкриті двомісячні курси, на яких навчали методам підривної роботи і провокацій в умовах олімпійського міста. Щоб перешкодити припливу туристів західна пропаганда поширювали чутки про епідемічні захворювання та відсутність медичних препаратів у Москві. До цього додалися й карикатури: олімпійський ведмедик їде на танку по Афганістану, або п'ять кілець, переплетені колючим дротом.

Адміністрація Дж. Картера чудово розуміла, що для реалізації ідеї олімпійського бойкоту необхідно виступити проти Москви єдиним фронтом західних держав і, за змогою, країн третього світу. За нашими підрахунками, 62 держави відмовились брати участь в Олімпіаді. Насправді, низка спортивних делегацій із держав, що бойкотували Олімпіаду, до Москви все таки приїхали. Крім того, 16 держав не рекомендували своїм спортсменам брати участь в Іграх, але й не забороняли цього. Уряди Великобританії, Франції, Італії, Австралії, Нідерландів, Іспанії і низки інших країн дозволили своїм НОК самостійно ухвалювати рішення про участь або неучасть в Олімпіаді [24]. Важко стверджувати, скільки країн насправді приєдналися до бойкоту – різні автори оперують цифрами від 45–50 до 60-ти залежно від позиції сторони, яку вони представляють, причому підкреслюється, що деякі збірні не дісталися до СРСР із суто економічних причин, а деякі, наприклад, Іран, не отримали запрошень МОК [10].

СРСР удавав, що нічого особливого не трапилося, і “Олімпіада пройшла на високому спортивному рівні”. До Москви приїхала лише 81 збірна – найнижчий рівень участі з 1956 р. Це суттєво знизило рівень спортивних змагань, було встановлено менше рекордів, а переважна кількість нагород дісталася спортсменам із соціалістичних країн, передусім СРСР і НДР. Олімпіаду намагалися оголосити “неповноцінною” щодо спортивних рекордів та кількості країн-учасників. З іншого боку, СРСР набрав таку кількість учасників завдяки поверненню в олімпійську сім'ю 24 держав Африканського континенту, які, у свою чергу, бойкотували попередню Олімпіаду в Монреалі.

Керівництво окремих країн змушувало спортсменів підтримати бойкот. Так, Дуглас Херд, заступник міністра внутрішніх справ в уряді М. Тетчер провів секретну зустріч із батьком і менеджером Себастьяна Коу Пітером, щоб переконати його сина приєднатися до бойкоту. Моментом, що укріпив рішучість Коу їхати, був виступ у парламенті сера Деніса Фоллоуза, президента Британської олімпійської асоціації. Ще один член олімпійської збірної Колін Мойніхен, на зустрічі з Д. Хердом заявив, що більшість веслярів не згідна з рішенням Асоціації любительського веслування [28]. Спортсмени чудово розуміли прихований зміст цієї акції, а К. Мойніхен у нещодавньому інтерв'ю так пояснив свою позицію: “Уряд не мав права вимагати жертв від одних лише спортсменів. Ні торгівля, ні дипломатичні стосунки, ні культурні обміни зачеплені не були, – і додав, що “якби бойкот став частиною інших ініціатив, я упевнений, наша реакція була б іншою” [12].

Багатьом, і не лише британським спортсменам, які не виконали рекомендацій уряду щодо бойкоту Ігор, закидали, що їх захопила можливість перемогти через відсутність головних конкурентів – команд США і ФРН, Канади, Туреччини, Південної Кореї, Японії. Дехто з спортсменів пробився на Олімпіаду-80 як турист чи як коментатор, наприклад, японський гімнаст К. Гусікен [14, 68]. Зазначимо, що Великобританія вийшла на сьоме місце за кількістю медалей, а уже згадувані спортсмени отримали олімпійські медалі.

В останній момент керівництво КНР офіційно оголосило рішення не посилати своїх спортсменів до Москви, “якщо радянська влада не виведе повністю свої війська з Афганістану до 24 травня” [20, 287]. Ми вже згадували про пропагандистську активність Пекіна, тому Радянський Союз сприйняв відмову Китаю від участі в Іграх без великого засмучення.

Тезу “спорт – поза політикою” спростовує той факт, що у бойкоті об’єдналися країни, які за інших умов навряд чи змогли б зайняти спільну позицію: США і Китай, Ізраїль і Саудівська Аравія, Єгипет та майже весь ісламський світ. Був навіть один член радянського блоку – Румунія. Цим країнам довелося задовольнитися сурогатними Олімпійськими іграми. Документи Державного департаменту США свідчать, що американські дипломати намагалися переконати Кот д’Івуар провести на своїй території “захід олімпійського типу”. США вибрали цю країну через економічну та політичну стабільність і прозахідну позицію її президента. У службовій записці Держдепартаменту американському посольству в Кот д’Івуарі у лютому 1980 р. зазначалось: “Посольство має якомога швидше ввійти в контакт з урядом Кот д’Івуару на високому рівні, щоб переглянути результати зустрічі від 12 лютого у Вашингтоні. Можна також внести тему проведення в Кот д’Івуарі спортивних заходів олімпійського типу наприкінці 1980 р. Звіт про контакти посольства з урядом Кот д’Івуару негайно направити телеграфом, оскільки департамент хоче викликати посла республіки для паралельного обговорення з координатором бойкотування Олімпійських ігор”. Ідею проведення заходу обговорювали 22 лютого 1980 р. на закритому засіданні Верховної ради зі спорту в Африці.

Невідомо, чому від плану проведення альтернативних змагань відмовилися. В пошуках “альтернативної” Олімпіади американці направили секретні комюніке послам в Британії, Японії, ФРН і Китай. У листі італійському уряду говорилося: “Ми сподіваємося створити чотири чи п’ять центрів, по одному на кожному континенті, і в кожному місці організувати чотири чи п’ять різних типів змагань. Вони будуть проводитися відповідними національними чи міжнародними спортивними федераціями, які поділятимуть між собою телевізійні доходи”. У цьому випадку одній політично неблагонадійній олімпійській столиці протистояли б відразу п’ять маленьких, але дуже демократичних столиць. Листування засвідчує, що американці щосили намагалися залучити на свій бік МОК, підкреслюючи, що цей захід буде одноразовим і відкритим, зокрема, і для участі радянських спортсменів [31, 11].

У підсумку атлети із 29 країн-«бойкотників» (США, Канада, Китай, Єгипет, Таїланд, ФРН, Судан, Кенія і ін.) брали участь у спеціально організованих США альтернативних Іграх “Дзвони Свободи” (англ. Liberty Bell Classic) у Філадельфії, що увійшли до історії як Олімпійські бойкот-ігри (Olympic Boycott Games) [12].

У СРСР до останнього моменту розраховували успішно вирішити обидві проблеми – “афганську” й “олімпійську”, або, принаймні, розвести їх у різні боки. Демонструючи світу добру волю і свої необмежені можливості, СРСР напередодні Олімпіади оголосив про вивід частини свого “обмеженого військового контингенту” з Афганістану, а потім, паралельно з проведенням Ігор, здійснив черговий запуск ракети в космос з міжнародним екіпажем на борту. Завдяки цьому СРСР упевнено набирал бали.

Підготовка і проведення Олімпіади вперше у соціалістичній країні мали багато цікавих внутрішньополітичних аспектів, насамперед, фінансових. Олімпіади в той час вважали збитковими, а країні-організатору Ігри обійшлися в 3 млрд. дол. США. Для таких значних витрат була потрібна політична воля. У Постанові Ради міністрів СРСР (1975 р.) Олімпійському комітету було доручено відшкодувати прямі витрати на будівництво спортивних споруд і Олімпіаду. Володимир Коваль – заступник голови Оргкомітету, який керував економічною програмою Ігор, покритв олімпійський кошторис на 86,3%. Партійні функціонери спеціально для Олімпіади придумали лотерею “Спринт”, на якій удалось заробити 368 млн. крб. – більшу половину всієї її дохідної частини. Оргкомітет висунув жорсткі умови офіційним закордонним постачальникам: компанія “Coca-Cola” була змушена

підписати дуже дорогий контракт про суму внеску до Оргкомітету, а “McDonald’s” навіть була готова побудувати п’ять ресторанів. Десяту частину олімпійських доходів Оргкомітет отримав за рахунок продажу прав на телетрансляції [8].

Виявлено численні факти розкрадання, зловживання окремих співробітників Оргкомітету і його служб. У керівництва Спорткомітету виникла ідея вимагати від Міністерства фінансів звіт про всі надходження на адресу Оргкомітету Олімпіади, бо там отримали подарунків на мільйони доларів, а після закінчення Ігор все це зникло. Але спроби працівників прокуратури порушити справи були спущені на гальмах. За офіційними звітами, Олімпіада принесла Радянському Союзу збитків на суму 1,5 млн. крб [4].

Для мешканців Москви та міст, що приймали Олімпіаду, свято спорту перетворили на встановлення тут протягом двох тижнів комунізму. Під час Олімпіади прилавки продуктових магазинів були завалені дефіцитними ковбасами і сирами десятків сортів, яскравими пакетиками з напоями, фінським баночним пивом, був наявний широкий асортимент лікеру, цигарок. Вулицями ходили гарно одягнені юнаки з баками на спині, з яких вони наливали фанту.

Заходи безпеки щодо проведення Олімпіади за всіма показниками були безпрецедентними. Заступник головного редактора газети “Спорт-експрес” В. Гескін згадує, що життя на вокзалах і в аеропортах зупинилось. Москва приймала потяги лише далекого сполучення, що прибували із-за кордону, та екскурсійні. Автобуси подавали просто до вагонів. На підступах до міст перекрили всі траси. У кожному відділку міліції був список антисоціальних елементів [4]. Дисидентів, які залишилися в Москві під час Олімпіади, як наприклад, Лариса Арап, помістили у психіатричні лікарні [30]. Дітей в примусовому порядку відправили до піонерських таборів.

Соціалістичний порядок панував і на вулицях міст. В’їзд до Москви на час проведення Олімпійських ігор був обмежений, а громадян, які мали судимість, жебраків, безробітних і повій виселяли за 101-й кілометр. Такого спокою в столиці СРСР ще не було. На роботу у сферу олімпійського обслуговування приймали громадян, перевірених МВС і КДБ [17]. Зі всієї країни були масово стягненні військовослужбовці та працівники силових органів, створено загони міліції особливого призначення (ОМОИ). Через таку суцільну показуху московську Олімпіаду в народі прозвали “наша липа”.

Політичний режим СРСР під час проведення Олімпіади очікувала ще одна несподіванка – помер Володимир Висоцький. Офіційного повідомлення про смерть не було, і за наказом першого секретаря міськкому партії В. Грішина, відомого артиста потрібно було поховати швидко й тихо. Стверджують, що сам Л. Брежнев зателефонував В. Грішину і наказав поховати по-людськи [27]. 28 липня, в день поховання, міліціонери не змогли стримати людський натовп, виникли перебої з рухом на міських вулицях.

Питання використання олімпійської атрибутики теж було надмірно політизоване. На символіці Олімпіади СРСР заробив великі суми, що їх сплачували інші країни за використання талісмана Олімпійських ігор на своїй продукції. Восени 1980 р. до радянського керівництва звернулася німецька фірма з пропозицією купити гумового ведмедика (“мішку”) за 100 тис. німецьких марок. Радянське керівництво відмовило [15]. “Добровільно” відмовився від усіх відрахувань за свою роботу на користь Олімпійського комітету СРСР автор олімпійського талісману художник В. Чижов, хоча сучасна світова практика гарантувала б авторові славу й заможне життя. Погоджуємося, що олімпійська емблема Москви, окрім спортивних доріжок, символізувала башти московського Кремля і сталінські висотки [22]. Додамо, що концертна програма Олімпіади особливо вразила іноземців – радянські естрадні “зірки”, рок-, диско- і джазові колективи підготували ультрамодерний репертуар, без ідеологічної цензури [17]. Навіть Пол Маккартні звертався до Л. Брежнева з пропозицією провести концерт, але не отримав відповіді.

19 липня на Великій спортивній арені Центрального стадіону імені В. Леніна відбулася церемонія відкриття XXII Літніх Олімпійських Ігор. На інформаційному табло стадіону з’явилося зображення радянських космонавтів Л. Попова і В. Рюміна, які з космосу звернулися з вітанням до олімпійців. На нашу думку, це символізувало могутність і лідерство СРСР у космонавтиці. Після цього Генеральний секретар ЦК КПРС Л. Брежнев особисто оголосив Ігри відкритими. Радянське керівництво надало великого значення цій події, і саме відтоді бере початок традиція проводити такі грандіозні церемонії відкриття і закриття Олімпійських ігор.

Проте політичних протестів не вдалося уникнути й на Олімпіаді. На церемонії відкриття і закриття 16 команд (Австралія, Андорра, Бельгія, Великобританія, Нідерланди, Данія, Ірландія, Іспанія, Італія, Люксембург, Норвегія, Португалія, Пуерто-Ріко, Сан-Маріно, Франція і Швейцарія) ішли під прапором МОК. Під час вручення медалей атлетам з цих країн звучав олімпійський гімн. Під національними прапорами з країн Західної Європи виступали лише команди Греції, нейтральних Австрії, Мальти, Фінляндії і Швеції. Водночас, нам не відомо ні одного публічного виступу спортсмена-олімпійця, який би виступив проти введення військ СРСР до Афганістану.

Наддержави вдавалися до прямих політичних інсинуацій. 30 липня 1980 р., у розпал Олімпіади в Москві, на галявині Білого дому відбулась церемонія нагородження спортсменів зі складу олімпійської команди США, які не поїхали в Москву. Кореспондент ABS Ч. Гібсон зауважив, що у вікнах автобусів, на яких привезли до Білого будинку олімпійців, було видно плакати з написами: “Олімпійська команда США: ні бойкоту!” [6, 33].

Неоднозначна ситуація склалася з квитками на спортивні змагання. Канаді, ФРН, США, які пізніше вирішили бойкотувати Ігри, їх продали задовго до початку і жоден долар за квитки не повернули. Для того, щоб трибуни не були порожні, організатори Олімпіади пустили у продаж дешеві, 30-копійчані вхідні квитки, а офіційні коштували від 4 до 25 крб. Однак керівництво Оргкомітету Ігор все ж побоювалося міжнародного скандалу з цього приводу [4].

Висвітлення Олімпіади негативно позначилося на глядачах тих країн, котрі бойкотували Ігри. Згідно з Хартією МОКУ, в такому випадку телебаченню держави надають можливість щодня показати тільки короткі відеорепортажі про найголовніші події тільки у випусках новин. За право вести передачі з Москви боролися три загальнонаціональні мережі американського телебачення: ABC, NBC та CBS. У лютому 1977 р. між господарями та компанією NBC було укладено угоду на продаж їй ексклюзивних телеправ за 120 млн. дол. США. Оголошенням бойкоту Олімпіади-80 президент США Дж. Картер заборонив американським компаніям налагоджувати будь-які контакти щодо цієї спортивної акції. Реальне олімпійське телеменю NBC обмежилось лише кількома годинами хронікальних відеосюжетів для випусків новин зі 152 годин, обумовлених у договорі. А Оргкомітет Олімпіади-80 одержав 85 млн. дол. США від цього за три роки наперед згідно з укладеним телеконтрактом [13]. Шанувальники спорту з ФРН, наприклад, їздили в Західний Берлін і прикордонні міста, щоб подивитися олімпійські репортажі по телебаченню НДР і Австрії.

Філателісти теж були примусово втягнуті у бойкот Ігор, адже більшість країн, що його підтримали, відмінила випуск або знищила тираж олімпійських марок. У США виконання широкомасштабної програми поштових випусків на честь олімпіади почалося задовго до початку бойкоту, і пошта США не дозволила їх вилучити. Цікава деталь: в оформленні марок замість п'яти олімпійських кілець художники використали п'ять зірок [25]. Через бойкот Олімпіади був знищений весь тираж радянського журналу “Америка”.

Велика політика втрутилась і у вибір спортивних дисциплін, що дебютували на Олімпіаді. Оскільки сторона-приймач мала право включити в програму Ігор два нових види спорту, то успіхи радянських самбістів на міжнародних змаганнях давали підстави сподіватись, що це буде самбо. Але до Л. Брежнєва звернулася Індіра Ганді і сказала йому, що єдиний вид спорту, в якому Індія має шанс отримати золоту медаль, – жіночий хокей на траві. Він негайно дав команду включити в олімпійські види спорту майже не поширений в інших країнах світу вид” [23]. Отже, авторитет країни поступився загальній перемозі соціалізму.

XXII літня Олімпіади завершилися 3 серпня 1980 р. святом в Лужниках. На закритті Ігор були здійснені всі належні церемоніали, окрім двох, продиктованих політичним підтекстом бойкоту: згідно з рішенням МОК не проведено передачі державного прапора організаторам наступної Олімпіади, а підняли лише прапор міста Лос-Анджелес і не виконали гімн США.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У міжнародних відносинах виникла парадоксальна ситуація: з одного боку, Вашингтон мав дипломатичні відносини з Москвою, а з іншого – він вимагав, щоб спортсмени США не змагалися з спортсменами СРСР. Зрив Олімпіади став зовнішньополітичним пріоритетом Білого дому, і тому питання бойкоту було подано як патріотичне, а рішення НОК США направити спортивну команду до Москви – як загрозу національній безпеці. Адміністрація Дж. Картера розуміла: щоб ізольовати СРСР, а, точніше, в категоріях того часу – покарати Кремль, бойкот повинен отримати і кількісну, і якісну підтримку на міжнародній арені. США для здійснення бойкоту виділяли спеціальні фонди і кадри. Низка країн, наприклад, Франція відразу чітко висловилися проти, інші – підтримали, решта – вичікувала.

Двозначність ситуації посилювало те, що здебільшого національні олімпійські комітети, самі спортсмени висловлювалися за участь в Олімпіаді, а уряди, президенти країн – проти. Керівництво окремих країн, щоб уникнути відповідальності або переадресувати її, дозволили НОК самостійно ухвалювати рішення про участь або неучасть в Олімпіаді. На нашу думку, адміністрація Дж. Картера не врахувала того, що спробу добитися скасування, зриву чи перенесення Ігор, не можна було відокремити від спроб дискредитації олімпійського руху. Відкрита і прихована від світової спільноти політична боротьба довкола Московської олімпіади тривала до, під час і після її проведення й досягла свого апогею у 1984 р. в Лос-Анджелесі. Радянсько-американське протистояння навколо Олімпійських ігор засвідчило військово-політичне, геополітичне та ідеологічне розходження позицій наддержав.

Очевидно, що олімпійський вогонь в Москві – це не перемога і поразка однієї зі сторін. Насамперед, це поразка правлячих режимів у намаганні схилити своїх громадян і міжнародну спільноту на свій бік. Політичний ефект бойкоту спричинив міжнародний резонанс, натомість, втрати у спорті були значними. Таким чином, спортивне протистояння стало продовженням боротьби двох наддержав і призвело до того, що спорт став ще більше політизованим. Спортивний успіх став означати перевагу не конкретного атлета або команди, а країни і системи загалом.

Зовнішньо- та внутрішньополітичні аспекти підготовки й проведення XXII Літніх Олімпійських ігор у Москві свідчать, що й СРСР не коректно повівся стосовно своїх опонентів, використовував ті ж засоби впливу, що й США: тиск, шантаж, зволікання. Обидві сторони постійно провокували одна одну, всіляко модернізували ідею бойкоту. Вони самі стали заручниками порушення та недотримання національного й міжнародного законодавств.

Література

1. 1980 г. 22-е Олимпийские игры. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://swim-ussr.narod.ru/Chrono/Chr_1980.htm.
2. Алиев К. Организатор бойкота Игр-1980: “Олимпиада – это всегда политика” // Радио “Свобода”. 31.03.2008. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.svobodanews.ru/content/Article/441487.html>.
3. Аркатовский Д. Брежнев против Олимпиады // Спорт день за днем. – 10 июля. – №495. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.sportsdaily.ru/articles/brezhnev-protiv-olimpiadyi-8430>;
- Бабиченко Д. Игромания [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.itogi.ru/pda/archive/2006/9/48193.html?page=3>.
4. Боброва И. Олимпийский Мишка спустя 25 лет... / И. Боброва // Московский Комсомолец. – 2004. – 30 июля. – С. 9.
5. Буковский В. Советский архив. 9.4. Олимпиада-80 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bukovsky-archives.net/pdfs/olympiada/olymp-rus.html#Soviet>.
6. Валиахметов А. К. “Крестоносцы” против атлетов (Идеологическая борьба и спорт на современном этапе) / Валиахметов А. К. – М.: Знание, 1983. – 64 с. (Новое в жизни, науке, технике. Серия “Физкультура и спорт”; №9).
7. Гескин В. М. Кто посягает на Олимпийский огонь? / Гескин В. М. – М.: Физкультура и спорт, 1986. – 175 с. – (Империализм: события, факты, документы).
8. Жегулев И. Где Советский Союз добыл деньги на Олимпиаду-1980? 17.03.2008. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: smoney.ru.
9. Зубкова Е., Эдельман О. “Олимпийские” документы КГБ СССР / ред. и ведущий Владимир Тольц // Радио “Свобода”. 15.08.2004 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://archive.svoboda.org/programs/hd/2004/hd.081504.asp>.
10. Історії політичних демаршів. Washington ProFile. – 11 квітня 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zgroup.com.ua/article.php?articleid=417>.
11. Коваль В. Записки олимпийского казначея / Володимир Коваль. – М.: Советский спорт, 2004. – 188 с.
12. Кречетников А. Бойкот Олимпиады: эффективная мера или акт бессилия? Би-Би-Си. Аналитика. 25 июля 2008 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://news.bbc.co.uk/1/hi/russian/in_depth/2008/olympics2008/newsid_7517000/7517744.stm.
13. Мащенко І. П’ять кілець по всіх програмах / І. Мащенко // Дзеркало тижня. – 9–15 вересня 2000 р. – №35 (308). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3900/28304/>.
14. Нартовський Б. А. Олімпіада-80 в запитаннях і відповідях / Нартовський Б. А. – К.: Молодь, 1982. – 192 с.
15. “... не тронь меня, Владеет мной король”. – Слезы олимпийского мишки. 19 июля 2007 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://last-ant.livejournal.com/10025.html>.

16. О, спорт, ты бойкот! // Московский комсомолец. – 2008 г. – 13 апреля (№24738) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mk.ru.editions/daily/article/2008/04/13/45476-o-sport-tyi-boykot.html>.
17. Общество: СССР, Москва, 1980. Союзное Вече. 12.07.2007 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.souzveche.ru/modules/news/article.php?storyid=306>.
18. Олимпиада–80: События века: авторский проект Алексея Чарыкова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://80.ruz.net/index.htm>.
19. Платонов В. Н., Гуськов С. И. Олимпийский спорт. 100-летию современного олимпийского движения посвящается / В. Н. Платонов, С. И. Гуськов. – К.: Олимпийская литература, 1994. – 496 с.
20. Прозуменщиков М. Ю. Большой спорт и большая политика / Прозуменщиков М. Ю. – М.: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2004. – 464 с. (Серия “Культура и власть от Сталина до Горбачева. Исследования”).
21. Прохазка К. Спорт и мир: пер. с чешск. – М.: Физкультура и спорт, 1986. – 80 с. – (За чистоту спорта).
22. Сазиков А. В. Пять колец и многое другое [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kak.ru/columns/public/a7290/>.
23. Самбо и Олимпийские игры. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.vipv.ru/Video_Edinoborctva_6_OI.htm.
24. Светенко А. В ответ на бойкот Олимпиады-80 Москва уколола Штаты булавкой. Историческая рубрика. “Вести ФМ”. 20 января 2010 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vesti.ru/doc.html?id=336720>.
25. Соединенные Штаты Америки [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://filatelist.narod.ru/MOSCOW80/usa.htm>.
26. Строганов Д. А. История Игр XXII Олимпиады 1980 г. в Москве и Игр XXIII Олимпиады 1984 г. в Лос-Анджелесе: политический аспект: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук: специальность 07.00.02 “Отечественная история” / Строганов Д. А. – Курган, 2009. – 26 с.
27. Сушко Ю. “Мой черный человек в костюме сером...” (продолжение. Начало в №4-6 за 2002 г.) // “Меня к себе зовут большие люди...” [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vagant2003.narod.ru/2002152002.htm>.
28. Тэтчер пыталась помешать британским спортсменам участвовать в Олимпиаде-1980. 24 февраля 2006 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: inprogressa.ru.
29. Хлобустов О. М. “Олимпиада – 80 без грифа секретности” / Хлобустов О. М. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zhurnal.lib.ru/h/hlobustow_o_m/olimp.shtml.
30. Храмов Н. О спорт, ты – политика. 14 августа 2007 / Храмов Н. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kasparov.ru/material.php?id=46C1A5FD58E0F>.
31. “Daily Telegraph”. Альтернативна олімпіада? // Урядовий кур’єр. – 2004. – 22 вересня. – №179 (2841). – С. 11.

Статтю подано до редколегії
25.03.2010 р.
